

Tudatvihar

Tornai Szabolcs: *Ádám titkos könyve*

Gondolat Kiadó, 2016

A bibliai Ádám sokféle formában újraszületett, mióta az Ószövetség szerzői megírták a Könyvek Könyvében. Ádám, „Az Ember” kitűnően variálható, korszakról korszakra átvihető ősatyánk, a homo sapiens első számú allegorikus előképe, különböző korokban és napjainkban tetszés szerint időszerűsíthető és „korszerűsíthető” ősmmodellje. Ádám egy hihetetlenül gyors tempóban lepergő, izgalmas, kitűnően megírt álomsorozat főszereplője. A jelképes főhős nem azonosítható az író személyével, de Ádám egyes szám első személyben beszél, és ez a fantasztikusnál fantasztikusabb időutazások, hely- és dimenzióváltások többségében sem módosul, kivéve azt a fordulatot a regény vége felé, amikor az író az elbeszélő „én” szerepét átveszi Ádámától, utóbbinak pedig az egyes szám harmadik személyt juttatja. Ekkor ugyanis a szerző a korábbiaknál is jobban szeretné eltávolítani önmagától a mai emberiség vélt vagy valódi alaptípusát, mert végképpen vállalhatatlannak tartja. Az emberiség a nem is oly távoli jövőben (mondjuk így: a történelmi holnaputánban) vademberek gyűlésvész tömegévé züllik, s ennek lelki-szellemi profiljával már semmilyen tekintetben nem hajlandó azonosulni.

A cselekmény az emberiség végórája után, kietlen és élettelen tájban indul. Ádám – két elaggott mesterét leszámítva – nem az első, hanem az utolsó emberi lény. A regény során nem a történelmi folyamatot, illetve a történelemkönyvekből ismert nagy korszakokat veszi sorra. Egyik sem sokkal jobb, mint a másik – elég, ha csak a százszor megcsodált görög városállamok vagy az itáliai reneszánsz fejedelemségek háborúira, politikai gyilkosságaira

és a Huizinga-féle „udvari ember” típusára meg a bűnökben és intrikákban megdicsőült pápákra gondolunk. Nem nagyon kell megerőltetnünk magunkat, hogy belássuk: az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek nyugati társadalmainak gazdasági csodája is mivé válik napjainkban, mióta a bolsevista vetélytárs történelmi értelemben semmivé vált, hogy átadja helyét az egyre veszélyesebb „iszlám állam” terrorizmusának, a Gonosz jelenleg terjeszkedő képviselőjének. A világ néhány ezer vagy tízezer multimilliomosa ugyancsak az emberiség pusztításával fenyeget: a Föld fogyóban levő természeti kincseinek elosztásáról és el nem osztásáról, az atombombák használatáról vagy nem használatáról ez a kevés kiváltságos ember dönt. A népek, nemzetek zsarolásán, a tömegpszichózist okozó fenyegetődzésen és a manipulatív szórakoztatóipar látszatvilágán kívül alig tesz valamit azért, hogy a hamis vágyakkal beoltott, de valódi éhséggel sújtott, túlnépesedett sokaságot valamilyen egészséges és távlatos érdekegyeztetés irányába telereljesse.

Ádám időutazása bonyolult és újszerűen elképzelt folyamat Tornai Szabolcs kétszáz-negyvenegy oldalas regényében. A művet túlzás nélkül *emberiségregénynek* nevezhetem. Bámulatatos, hogy ilyen sokat markolva is milyen sokat fog az író mindabból, amit a filozófia, az ősmitológiák, a történelem, a spiritualitás, a mágikus törzsi szertartások, az álom és a valóság kölcsönviszonyát tanulmányozó lélektan, a sci-fi irodalom, a néprajz és még számos tudományág és művészet mélye tartalmaz, hogy megírhasa pikareszk szerkezetű tudatregényét. A csodaszerű átváltozások

természetesnek és hihetőnek vehetők ebben a nagyvonalú időutazásban, a rengeteg helyszínnel, mellékszereplővel, „álom az álomban” jelenettel, istenekkel, démonokkal, szörnyekkel, kimérákkal, bölcsekkel, vademberekkel és gyönyörű nőkkel.

Ez a különös kalandregény annyiban csatlakozik nagy előzményeihez, az alvilágban vendégeskedő Odüsszeusz, a pokoljáró és a mennyországba pillantó Dante, az abszurdnál abszurdabb társadalmakat végigjáró Gulliver, a voltaire-i *Candide* vagy Aldous Huxley *Szép új világa* és még számos emberiségmű alapelvéhez (természetesen a Biblia is közéjük tartozik), hogy a Jó és a Rossz ellentétét és örökös harcát mutatja be az Ember nézőpontjából. (Örömmel sorolom e művek közé Vörösmarty *Csongor és Tündéjét* is a három vándor jeleneteivel, a nagyszabásúan induló, de zsákutcába jutó allegorikus figurákkal). Tornai Szabolcsról el kell ismerni, hogy mélyen érzékelteti: a „külső” dolgok, jelenségek és történetek voltaképpen Ádám „belső”, tudati elképzelései és érzéki látomásai vagy álmjai. Nem ítéltetjük meg, hogy a legfőbb jó, Aton, az egyiptomiak Napistene, életadó és életpártoló ura, a Zeusznál is kozmikusabb erejű isten – avagy ellentéte, Tüphón, a görög mitológia legnagyobb szörnyeteg és a semmi rosszindulatú szelleme a hatalmasabb. Ellentétpárjuk óhatatlanul emlékezetünkbe idézi a *Bibliát*, Goethe *Faustját* vagy Madách *Tragédiáját* Istennel és az ördöggel, de ezúttal nincsen szó a Jó és a Rossz Ádámért való vetélkedéséről, fogadásról, kísérletezésről és egyéb „wishful thinking”-ről, a mindenség erőit naivan emberiesítő ábrándról. Az egymással ellenlábás erők, hatalmak egymás mellett léteznek a természetben, illetve a végtelen kozmoszban, de „viselkedésük” nem antropomorfizálható. Nem akarnak semmit, csak teszik a dolgukat, s ha egymásba ütköznek, az inkább az anyagok és részecskék tehetetlenségéből s nem valaminő szándékból következik. A emberi érdekek szempontjából olykor szerepet is cserélnek. Az ember imádja a Napot, mert fényt

ad, megóv a fagytól, hidegtől, és gyümölcsöt érlel, de ugyanő átkozza, ha aszályt hoz, vagy élettelen homoksivataggá változtatja a zöld tájat pusztító tűzével. Versben, himnuszban, imádságban és művészi képeken többnyire mégis ünnepeljük. Az emberiség szempontjából a Jó és a Rossz – a jelképesen is felfogható világosság és a sötétség, a keletkezés meg az elmúlás egymás nélkül nem létezik, egyik váltja, szüli a másikat, s csak egy dolog állandó és örök: a változás. Az ember tudatán belül dől el, hogy mikor mit tartónak vagy rossznak, mire vágyik, mit választ, mit fogad el, mitől szeretne megszabadulni a kozmikus Létezésben. A szerző tartózkodik attól, hogy a Gonoszt a bibliai vagy szépirodalmi művekben honos ördög valamelyik nevével (Sátán, Lucifer, Mefisztó, Belfagor stb.) ruházza fel. A görög mitológiából választott Tüphón viszonylag ritkán emlegetett neve távol tartja a közhelyességtől. Az író nem óhajtja, hogy elképzeljünk egy Ádám tudatától függetlenül, objektíve létező Istent és Sátánt mint teremtő és pusztító, konstruktív és destruktív szellemet. A kozmosz nem tűr ilyen megkülönböztetést: Hérakleitosz tudta – és bizonyára jól tudta –, hogy az ellentétek harca és egymásban léte a legfőbb világtörvények közé tartozik. Mindemellett az emberiségnek megvannak a maga különbejáratú igényei, és ha már olyanná vált, amilyen a bármilyen akarattól függetlenül végbement törzsfajlás jelenlegi állapotában, akkor csakis az a szép és jó, ami emberi, s az a rút és gonosz, ami embertelen. (Tudatunk persze finomabb differenciálásokra is képes, ezért beszélhetett József Attila „szép embertelenségről”).

Tornai Szabolcs újratерemti *miű iséműköt*, *Adamut*, és végigvezeti az álmok és a valószerű történetek sebesen lepergő sorozatán, a szokásoshoz képest fordított sorrendben: Ádám nem az első, hanem az utolsó ember. A történelmi idő megszo-kott rendjétől függetlenül megmutatja, hogy a visszaálmodott vagy lehetséges múltban mit lát és mi mindent tart a léte-

zés legfőbb hajtóerejének és mit a végzetének. Az író észjárása alapján két dolog igazán jó Ádámnak: egyik a megismerés – más szóval a világ dolgaival kölcsönhatásban kialakuló önismeret –, a másik pedig az elementáris erejű vonzódás a másik nem, a Nő (s a vele kapcsolatos család) iránt.

A *dimenzióváltás* nem az irodalomkritikai nyelv szokványos cifrázata részemről. Az író úgy ugrik át a valóságból az álomba, a racionális gondolatból a fantáziavilágba és a tündérmesék, mítoszok, sci-fik sárkányországából a modern világ rekvizitumai közé, mint aki átkerül a mából a régmúltba, a létből egy másik létbe. A Földnek csapódó aszteroida okozta végső katasztrófa utáni holt vidékről időutazásra induló Ádám többek között a modern Budapest trónkövetelő ávilágába is belecsöppen. Itt egy modern pokol van eluralkodóban, mióta a Vadak átvették az uralmat a sokaság fölött. A filozófusként is profi Tornai Szabolcs egyik legfontosabb alaptulajdonsága a kételkedés, ezért nagyon éberem kell olvasnunk könyvét, hogy megtaláljuk azokat a pontokat, amelyeken egy az egyben a saját nézeteit mondja ki vagy ábrázolja. A képzelet szülte világban abszurd, mégis valószerű társadalmi állapotokat helyez el, mint Swift a Gulliverben. A pesti Nagykorút egyik előadótermében egy meglehetősen fölkészült tudós arról értekezik, hogy miként menthető meg az emberiség. Az író némi iróniával mutatja be őt: amikor röpködni kezd a színpadon, látványosan kiderül, hogy voltaképpen tájékozott illuzionista, népámító, mintha egy hitgyülekezet szeánszából csöppent volna oda. Ámde a tekintélyes előadó fennkölt eszmefuttatásai korántsem üres szavak. Tornai nem szereti a szimpla megoldásokat, néhol híres gondolkodókban is kimutatja a tévhitet. A Vadak világában nem érnek semmit a tudós magasztos eszméi a Sötétség hatalma ellen – váratlanul elragadják a hallgatóság elől. A világ végső káoszba süllyedt, s a Nő óhajtott szerelme sem hoz megoldást, Anikó hűtlen lett Ádámmal, akárcsak a többi szépség.

Az Anikóban megtestesült Nő a legfontosabb Ádámnak. Az egész világ elvesztésénél is fájdalmasabb neki a történet elején, hogy – a szó köznapi és bibliai értelemben – még sohasem ismert nőt. Az egész elveszett világot azért szeretné megismerni álmában, képzeletben és a romok alól kiasott mindentudó Nagy Könyvből, hogy Anikót vagy annak valamilyen módosulatát megtalálja. Vele minden kezdődhetne előlről, visszatertődne a világ, forogna tovább az emberre méretezett „világkerék”, az álom valósággá válna, s többé nem lenne szüksége nevelőire, Józsefre és Andrásra, a két bölcs aggastyánra, hogy döntéseiben bátorítsák, lépőit irányítsák. Maga az álom is valóság persze, és joggal támad olyan érzésünk, hogy az emberi lét legfőbb adománya: elképzelhetünk magunknak egy jobb világot, amelyet akár tervnek is tekinthetünk, és belefelejtkezhetünk. Mások persze másféle világot szeretnének, és az érdekegyeztetés merő illúzió. A szexuális élmény viszont a maga racionálisan értelmezhetetlen csodájával olyan szépségek birodalmába röpíthet, amelynek tökélyét mindenféle tevékenységünkben hiába szeretnénk elérni. Ennek áttételes reprodukciójára viszonylag még a művészi alkotás a legalkalmasabb.

Ádám tudati Odisszeája olyan bőséges tudásanyagot és képzeletvilágot pörget elibénk, hogy szinte beleszédülünk. Meg is vallja ezt az író, amikor egy helyen „tudatvihar” tör ki Ádám agyában. A sokféle igazság nem mindig egyeztethető össze dialektikus műveletekkel. Egyszer csak iszonyú villámlással-dörgéssel, robbanással kisül az ellentétes evidenciákkal túlterhelt áramkör. Ilyen nagy írói leleménnyel, bevallom, ritkán találkoztam – többé nem felejthető el. Mindezzel együtt is érezheti a szerző, hogy miközben az emberiség a Föld és önmaga megsemmisítésén dolgozik a Sötétség urának közreműködésével (aki a fényesség Aton atyával együtt bennünk is lakozik), a gondolkodó ember képes lehet úrrá lenni önnön létén, s föl nem adni harcát a szerelemért és

a szabadságért. A világot megváltani nem lehet, de elképzélhetünk egy élhető életet és egy számunkra kívánatos környezetet, amelynek kedvéért érdemes megfeledezni akár a legnagyobb nietzschei igazságról, hogy tudniillik a tudás a *rossz* tudásával egyenlő.

A valóság és az álom váltakozása, cse-reberje sok más régi és modern műben előfordul (a viszonylag igényes modern filmgyártásból a Wachowski fivérek *Mát-rix*a kézenfekvő példa): az olvasó sokszor csak utólag ébred rá, hogy amit látott, valóság volt-e, vagy álom, merő látszat. A regény oly gazdagon rétegzett, hogy külön beszélhetünk a történetek, a mesés-mitológikus helyzetek, az irodalmi és kulturális, civilizációs előzmények sokaságáról, a filozófiai és lélektani-érzelmi, álomi sikokról, dimenziókról. Ezek azonban oly szorosan át- meg áthatják egymást, hogy mindegyik „sík” megbomlana, mint az összetekert rétestészta rétegei, ha szétbontanám őket.

Az irodalmi előzményekről csak ennyit mondhatok Pilinszky után szabadon: minden igazi mű valamiképpen parafrázis. Igaz, ő a vallásos irodalomról mondta ezt, és Tornai regényét akkor sem tartom vallásosnak, ha istenek és démonok szerepelnek benne, s itt-ott angyali és ördögi lények, csodálatos átváltozások és igehirdetések, valamint sötét, átokszerű próféciák fordulnak elő. Ezek szinte sohasem egy az egyben az író személyes gondolatai. Tornai Szabolcs a kételkedő ész józan mérlegelésével, kritikusan, bár, a korszellemtől eltérően, nem fölünyes iróniával szól regényében az olvasóhoz, legalábbis a lét értelmét, a szerelmet és a tudást illetően. A műnek azért jócskán vannak ironikusan kezelt részletei, karikatúraszerűen eltúlozott ideológiák, szatirikus jelenetek, ember- szörny- és cselekvéstípusok, de minduntalan érezzük, hogy ezek komoly szándékú figyelemfölvívások az embert fenyegető téveszmékre, hazug ideológiákra, rémuralmakra és zsarnokságokra, a kollektív és az egyéni felelősségre, illetve felelőtlen-

ségre. Többször idézi legkedvesebb filozófusait, a többi közt Buddhát és Nágárdzsunát. Főként az önmagunk útjának megelézésre biztató Buddhát követi, de még tőle sem fogadja el egy határon túl a fausti emberrel való szembenállást. A lemondás erényét nem követi vakon. Buddha szerint a részvét és a szeretet mentesít minket a szenvedéstől. A szerelem viszont szenvedés nélkül nem létezik, és Ádám a szenvedés árán is ragaszkodik a szerelemhez s a tőle elválaszthatatlan vágyakozáshoz, reményhez. Ezekről semmi kincért sem mondana le: az üdvösségnek, földi és égi értelemben egyaránt, a szerelem a legfontosabb útja – ha úgy tetszik, még az „én” meghaladásának és tudásnak is. Ez Ádám, egyben a fausti ember lényege: a tudás akaratosa és a szerelem vágya, élménye.

Az, hogy bizonyos értelemben minden műalkotás parafrázis, nem csak azt jelenti, hogy az „örök emberi” kérdések remekműről remekműre és motívumról motívumra megismétlődnek. A szolgálai átvétel az epigonirodalom sajátja. Ám az is végzetes fogyatékoság, ha egy művész úgy tesz, mintha négy-ötezer éve még soha senki más nem foglalkozott volna az ő nagy kérdéseivel, gondolataival és sejtelmével. Tudatosan vagy nem tudatosan – Tornairól azt gondolom, hogy tudatosan – rendre viszonyítja gondolatait az irodalom, a filozófia- és a vallástörténet alapműveihez, a világ filmművészetéhez és képzőművészetéhez. Maga költötte verseket is beleszó a történetbe, illetve a gondolatfolyamba (varázsének, koan, aforisztikus vers, talányos gnóma), és a szerelem mennyei üdvözülésének mozzanataiból nem maradhat el a szavakban megidézett zene sem. Az író ékesszólásra való képessége, stílusérzéke is megerősíti meggyőződésemet, hogy a cinizmust csakis a cinikusok számára fenntartó elme műve ez a könyv.

Nem maradhat említetlen a legfontosabb emberi dolgok közül a halállal való szembenézés sem. Sokat mond erről *A lovag álma* című allegorikus festmény

leírása és értelmezése. A halál iránti kíváncsiságunk sokkal különb érzélem, mint a félelem. Emberi voltunk lényegéhez tartozik a mulandóság tudata, de arról semmiféle dogma nem győzhet meg bennünket, hogy ezt epikureus belátással, sztoikus belenyugvással vagy önpusztító kétségbeeséssel kezeljük-e: kinek-kinek meg kell találnia a maga útját a nagy pillanatig.

Ha Anikó, Enikő, az indián királylány és még néhány női szereplő „közös” alakját Madách Évájához hasonlítom, akkor Tornai Ádámja hasonlóan mély csalódásokkal szemléli a nőket, mint a XIX. század tragédiaírója. De mint aki messzire elrugaszkodott elődjének művétől, egyebekben anti-Madáchnak is nevezhetem a mai író. A műalkotásokban ez formai kérdés is. Míg Madách lineárisan halad az előre megálmodott történelemben, addig Tornai Szabolcs utólag, koncentrikusan járja körbe „az ember tragédiáját”. Az „álom az álomban” motívum a *tudatlabirintus* kiútalan törvényszerűségeit szemlélteti: egy helyütt Ádám azt álmodja, hogy felébredt, és rájön, hogy még mindig álmodik, de megint arra ébred, hogy ezt is csak álmodja, majd megújra fölébred, és így tovább a végtelenségig. Ez nem csupán játék, mint a rejtvényfeladatok cseles járatai, amelyekből előbb-utóbb megtaláljuk a kiutat, hanem a semmivel fenyegető végzet. De Ádámnak van tudata, melyet megtoldhat

képzeletével. Bár önnön határai közül csak pillanatokra léphet ki, e pillanatok közt a szerelemben van, amelyik „örök” érvényű, s ekkor elmondhatja Fausttal, hogy ez ama isteni pillanat, amelyet magáénak mondhat.

Sötét és semmi voltak – a regény szinte Vörösmarty *Éj monológjának* szavaival kezdődik, és a sötétség urának, Tüphónnak iszonyú gúnykacajával ér véget. Tüphón kárörömmel szemléli Ádámot, az örök újrakezdőt, aki az emberiség történetének megisméltlésére készül, immár tapasztalatokkal fölvértezve, új tudás birtokában. Tornai Szabolcs azonban íróként nem ismer irgalmat: az ember végzetesen elrontott teremtmény, napjai – vagy évezredei, szinte egyre megy – meg vannak számlálva, s alig számíthat egyébre, mint arra, hogy esetleg majd újra elkezdődő élete semmivel sem lesz különb az elmúlnál. Az író megtagadja olvasóitól a reményt, éppúgy a tartós harmóniát is az emberi pártól, de a gondolkodás képességét s a nagy percekben beteljesülő szerelmet meghagyja nekik, meghagyja Ádámnak. A jó művek nagy szenvedések emlékét hagyják bennünk maguk után, és arra ösztönöznek, hogy ne veszítsük el éberségünket a legfőbb ártalom, a tudást és a szerelmet fenyegető Gonosz kísértéseivel szemben. Tornai Szabolcs, Weöres Sándor szavait idézve, *nem pesszimista, hanem realista* ebben a szürrealista regényben.

Alföldy Jenő